

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kody i symbole narodowe w komunikowaniu literackim na Górnym Śląsku przełomu XIX i XX wieku

Author: Anna Tokarska

Citation style: Tokarska Anna. (2002). Kody i symbole narodowe w komunikowaniu literackim na Górnym Śląsku przełomu XIX i XX wieku. W: K. Heska-Kwaśniewicz (red.), "Z dziejów książek, bibliotek i czytelnictwa : varia" (S. 103-114). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Część II

Anna Tokarska

Kody i symbole narodowe w komunikowaniu literackim na Górnym Śląsku przełomu XIX i XX wieku

Śląsk nigdy się nie spełnił w literaturze. Jest wielkim niemową. Z braku własnych elit, z braku wielkiej literatury o regionalnych korzeniach nie został wyrażony śląski los...¹

Badania literaturoznawcze dotyczące specyfiki śląskiego piśmiennictwa, które zapoczątkowali Wincenty Ogrodziński, Jan Zaremba, Antoni Gładysz, Zbigniew Hierowski² czy Jadwiga Kucianka³, podejmuje obecnie liczne grono badaczy, a wśród nich: Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Jacek Lyszczyna, Jan Malicki, Elżbieta Gondek, Elżbieta Malinowska⁴, a zagadnienia językoznawcze i tekstologiczne analizowane przez Alinę Kowalską⁵, Mirosławę Siuciak oraz Olgę Wolińską⁶ ukazują się systematycznie na łamach wielu

¹ T. Kijonka, cyt. z wywiadu zamieszczonego w: D. Lubina-Cipińska: *Ziemia z uśmiechu Boga. Rozmowy o Górnym Śląsku*. Katowice 1998, s. 74.

² *Pisarze śląscy XIX i XX wieku*. Red. Z. Hierowski. Wrocław 1963.

³ W. Ogrodziński: *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*. Do druku przygotowali L. Brożek i Z. Hierowski. Katowice 1965; J. Zaremba: *Piśmiennictwo polskie na Śląsku*. Katowice 1975; *Śląscy pisarze ludowi (1800—1914)*. *Antologia poezji i prozy*. Wybór J. Kucianka. Wrocław [i in.] 1968; *Młoda Polska na Śląsku. 1898—1922*. *Antologia*. Do druku przygotował A. Gładysz. Wrocław [i in.] 1969.

⁴ Liczne prace K. Heskiej-Kwaśniewicz; J. Lyszczyna: *Poeta szczęsnej ziemi, ks. Norbert Bonczyk*. Katowice 1994, analizy w „Śląskie Miscellanea”; J. Malicki: *Józefa Lompy żywot niepokorny*. Wrocław 1990; *Kultura literacka renesansowego Śląska*. Katowice 1995; E. Gondek: *Polska książka literacka na Śląsku pod panowaniem pruskim 1795—1863*. Katowice 1995; E. Malinowska: *W dialogu z czytelnikiem. Teksty literackie w polskiej prasie na Górnym Śląsku w latach 1889—1901*. Katowice 1984.

⁵ A. Kowalska: *Archiwalia parafialne jako źródło do badań nad przeszłością językową Górnego Śląska*. W: *Parafia bogucicka. Tradycja i współczesność. Księga jubileuszowa*. Katowice 1994, s. 392—399.

⁶ Zob. m.in. M. Siuciak: *Charakterystyka językowa broszurowej edycji dramatu Franciszka Borysa „Chorzowianie”*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900—1922. Zarys problematyki*.

serii, takich jak: „Śląskie Miscellanea” pod red. Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz i Jana Malickiego, *Studia bibliologiczne* pod red. Ireny Sochy, *Z dziejów polskiej książki na Śląsku...* pod red. Marii Pawłowiczowej czy *Studia nad piśmiennictwem śląskim* pod red. Adama Jarosza. Koncentrują się one na analizie warstwy znakowej oraz znaczeniowej tekstów śląskich, także tych powstałych w okresie niewoli narodowej. Uwarunkowania historyczne miały decydujące znaczenie dla twórczości autorów śląskich, dzięki bowiem odwzorowywaniu pewnych kodów porozumienia kulturowego, obecnych w literaturze ogólnopolskiej, mogli włączyć się w narodowy obieg literacki. Zagadnienia te analizować można, podejmując badania komparatystyczne, dotyczące między innymi konwencji i motywów literackich obecnych w utworach śląskich twórców, w tym także preferowanych przez nich form literackich; faktu wykorzystywania na Górnym Śląsku nazw bohaterów utworów znajdujących się w obiegu literackim, pseudonimów śląskich twórców przejętych z tradycji ogólnopolskiej czy wreszcie symboli funkcjonujących już w polskiej kulturze literackiej. Interpretacja tych zjawisk w dużym stopniu dotyka zagadnień mentalności Górnoślązaków, oczekujących od „swoich” twórców czytelnich wzorców określania swojej przynależności narodowej i językowej, a zatem tożsamości kulturowej. Odbiorcy górnośląscy przygotowywani byli do odczytania literackich kodów ogólnonarodowych już w „epoce Lompy i Stalmacha”⁷, a rolę centrów kultury literackiej, będących źródłem kolportowanych polskich książek i czasopism pełniły po rozbiorach zwłaszcza Warszawa, Wilno i Kraków, w latach 1830—1848 Poznań, po roku 1846, kiedy upadło Wolne Miasto Kraków, Lwów, po 1860 roku Kraków oraz Warszawa. Recepcja utworów rodzimych pisarzy na Górnym Śląsku, wybory i preferencje czytelnicze mieszkańców regionu spowodowały specyficzną politykę piśmienniczą, wydawniczą oraz popularyzatorską: wybór form literackich, tematyki, zwłaszcza historycznej, oraz inicjatywy prasowe, w tym promowanie utworów pisarzy śląskich oraz literatury ogólnopolskiej, szczególnie z wymienionych ośrodków wydawniczych — oficyn krakowskich, lwowskich oraz poznańskich — jest charakterystyczne dla tego regionu i czasu.

Inicjatywy prasowe dotyczyły systematycznej i rzetelnej informacji o książkach wydawanych na Górnym Śląsku, ale także poza nim. Prawie wszystkie czasopisma górnośląskie wprowadzały swoistą reklamę, wzbogaconą niekiedy o krótką recenzję książek. „Gazeta Opolska” informowała o nich w specjalnych rubrykach: *Dobra książka*, *Nowe książki*, *Sprawy księgarskie*,

Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1994, s. 181—189; O. Wolińska: *Język polskich ulotek z okresu plebiscytu i powstań śląskich*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900—1922...*, s. 106—112.

⁷ Termin W. Ogrodzińskiego: *Dzieje piśmiennictwa...*, s. 93.

Polecenia godne wydawnictwa, *Wiadomości wydawnicze*, a zgodnie z obliczeniami M. Kalczyńskiej w ciągu trzydziestu lat w „Gazecie...” zamieszczono 1354 reklamy, zatem średnio ponad 40 reklam w ciągu roku. Wśród najczęściej polecanych ośrodków wydawniczych znalazło się wydawnictwo Władysława Ludwika Anczyca z Krakowa⁸. K. Heska-Kwaśniewicz, analizując reklamę książki na łamach pierwszego czasopisma literackiego na Śląsku, cieszyńskiego „Zarania Śląskiego”, podkreśla znaczenie promocji książki nurtu ogólnonarodowego: S. Wyspiańskiego, W. Reymonta, W. Łozińskiego, Orkana, gdyż „redakcji »Zarania« zależało na bieżącym informowaniu czytelnika o nowościach wydawniczych i na tym, aby czytelnik śląski żył w rytmie tych samych wydarzeń literackich, co Kraków czy Lwów [...]”⁹. Promocja polskiej książki, także książki literackiej, pozwoliła zatem na włączenie Śląska w ogólnopolski obieg literacki. Według badaczy recepcji pisarzy modernistycznych na Śląsku, przede wszystkim twórczości Stanisława Wyspiańskiego, „Śląsk wkraczał do literatury polskiej pod sztandarami Młodej Polski, [...] nie tylko jako twórca, ale i jako odbiorca [...]”¹⁰.

Literatura polska, będąca jak każda inna odbiciem świadomości narodowej i rejestracją pewnego stanu mentalności społecznej, jednak jak żadna „pełniła szczególną rolę społeczną i polityczną, nie znaną innym europejskim literaturom narodowym. Stąd wzorzec wieszca, kategoria z pogranicza literatury i jej socjologii [...]”¹¹ Literaturę polską lat 1822—1914, usytuowaną między romantyzmem a Młodą Polską, określa kilka kierunków artystycznych: romantyzm (także wcześniejszy sentymentalizm), pozytywizm — teoretykiem pozytywizmu warszawskiego był między innymi Aleksander Świętochowski, a związki jego pism z pseudonimem poety górnośląskiego są bezsporne: Arios Jaronia to postać z jego cyklu dramatycznego *Duchy* (1895—1909). Wzorce z twórczości pozytywistów warszawskich: Sienkiewicza, Asnyka, Konopnickiej, Prusa czy Orzeszkowej oddziaływały widocznie na autorów górnośląskich. W latach późniejszych akcenty dekadencje, ekspresjonistyczne i impresjonistyczne — zwłaszcza w literaturze *fin de siècle'u* oraz przełomu wieków — mają wiele cech wspólnych, gdyż podobne było pisarskie doświadczenie twórców: zniewolenie narodu, jednakowe pytanie o jego przyczyny, taka sama obawa przed złem i nieuchronnością wydarzeń w świecie rządzonym przez Boga i wspólne wątplenie w możliwość oraz sens podejmowania wspól-

⁸ M. Kalczyńska: *Książka polska w profilu edytorskim wydawnictwa prasowego „Gazety Opolskiej” 1890—1923*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900—1922...*, s. 60—75.

⁹ K. Heska-Kwaśniewicz: *Promocja książki polskiej na łamach „Zarania Śląskiego” w latach 1907—1912*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900—1922...*, s. 95.

¹⁰ *Ibidem*, s. 91—97.

¹¹ A. Majkowska-Aleksiewicz: *Rola książki w kształtowaniu więzi międzyzaborowej w pierwszej połowie XIX w.* W: „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo”. T. 19. Red. A. Żbikowska-Migoń. Wrocław 1995, s. 77.

nych działań. „Do takich wspólnych a trwałych cech świadomości zbiorowej i literatury będzie należało przeświadczenie o szczególnej, więcej niż artystycznej, roli słowa, zwłaszcza słowa poezji, i poety jako kapłana, duchowego przywódcy — wieszczka.”¹² J. Leszczyzna¹³ określa natomiast elementem swobodnego kodu porozumienia kulturowego dzieła między innymi Mickiewicza, ich recepcję i inspiracje literackie na Śląsku; elementem komunikacji międzykulturowej stały się także utwory innych twórców literatury polskiej „umarłych” (według M. Janion Mickiewicz, Malczewski) oraz patriotyczna i rewolucyjna pieśń doby powstań listopadowego i styczniowego. Umocnieniu tożsamości narodowej służyło również kultywowanie tradycji, wiedzy o słowiańskiej przeszłości, gromadzenie pamiątek oraz tzw. starożytności krajowych, które zainicjowały różne towarzystwa naukowe, między innymi krakowska Akademia Umiejętności, dokumentowanie kultury Słowian, fascynacja folklorem i wiedzą autopsyjną, a „podróż krajoznawcza, piesze »pielgrzymowanie« stanie się trwałym rysem stylu życia młodych romantyków”¹⁴.

Inspiracje literackie śląskich twórców są dość zróżnicowane. W piśmiennictwie ludowym „nikły nurt pozytywistyczny przez swoją pochwałę pracy i dobrobytu materialnego” reprezentuje między innymi *Piosnka flisaka* Jana Mehla¹⁵, choć powtarzające się pierwsze wersy przywołują inną konwencję: „Znasz ty tę wodę, która przez Śląsk płynie...”.

Utwory „poetów Krakowa”, w tym również autorów spoza królewskiego grodu, zafascynowanych jego kulturą, obrzędowością i zwyczajami utożsamianymi jako narodowe, pozwoliły na kreację Krakowa jako symbolu polskości. Rolę taką odgrywa między innymi *Wiesław. Powieść* (1820) Kazimierza Brodzińskiego, urodzonego pod Bochnią, ucznia tarnowskiego gimnazjum, osiadłego w Warszawie; jego starszy brat, poeta i tłumacz Andrzej zginął w 1812 roku pod Berezyną. Powieść ta, uzupełniona później o podtytuł *Sielanka krakowska w 5 pieśniach*, opisuje swaty i wesele, ukazuje krakowską — polską obrzędowość i idylliczny obraz wiejskiego życia, a „autonomiczny ład tego świata oparty został na cnotach natury ludzkiej, silniejszych niż chaos i okrucieństwo historii”¹⁶. Podobne konwencje literackie odzworowywali lokalni twórcy górnośląscy: *Stary kościół miechowski* ks. N. Bonczyka jest idyllą, romantycznym powrotem do rodzinnych Miechowic, kiedy „był mi światem całym / Dom rodzinny, drzewiany z dachem postarzałym!”, i wzorem *Pana Tadeusza* prezentuje „lat dziecinnych, szczęśliwych przebłogie

¹² A. Witkowska: *Literatura romantyzmu*. Warszawa 1986, s. 6.

¹³ J. Leszczyzna: *Echa lektur Mickiewiczowskich w twórczości poetów śląskich XIX wieku*. W: *Obieg książki i prasy na Śląsku a wielokulturowość regionu*. Red. K. Heska-Kwaśniewicz. Katowice 1999, s. 33–42.

¹⁴ A. Witkowska: *Literatura...*, s. 6.

¹⁵ *Śląscy pisarze ludowi...*, s. 239.

¹⁶ A. Witkowska: *Literatura romantyzmu...*, s. 31.

wspomnienia”. W jego *Górze Chełmskiej* widoczne są reminiscencje z *Marii Malczewskiego*, zresztą i *Marię*, i *Wiesława* polecano „szanownym panom nauczycielom przy górnośląskich szkołach” jako lekturę do nauczania już w 1868 roku¹⁷. W twórczości ks. Norberta Bonczyka odnajdujemy echa wielu znakomitych utworów: „Obok Mickiewicza nauczycielami jego sztuki poetyckiej byli Bogdan Zaleski, Antoni Malczewski, Wincenty Pol i Seweryn Goszczyński. Spośród wymienionych pierwszeństwa ustępuje tylko Mickiewiczowi [...]”¹⁸ W wielu wersach wspomnianej *Góry Chełmskiej* brzmi odwołanie do *Pana Tadeusza*: „Tu milczał tkliwy śpiewak. Ludziom się zdawało, / Że słyszą, widzą jeszcze [...]” (III, 172—173); „Za stół refektarza / Siedli księża, by przyjąć, czym kuchcik obdarza. / Wstępuje Atanazy. Witania, ukłony / Radosne, szczere czyni tuż na wszystkie strony / Zajadają wesoło [...]” (III, 396—399). Epos *Stary kościół miechowski. Obrazek obyczajów wiejskich w narzeczu górnośląskim* swoją konstrukcją (inwokacja, epilog) oraz techniką trzynastozgłoskowca zasłużył na określenie, iż jest „chłopskim odpowiednikiem szlacheckiego *Pana Tadeusza*, o wiele wcześniejszym od *Pana Balcera w Brazylii* Konopnickiej [...]”¹⁹

Jan Kupiec z Łąki, poeta i folklorysta, autor *Cyganki*, wzorowanej na *Wiesławie* Brodzińskiego, pisał poemat epicki *Sejmik w Jassach* pod wpływem lektury *Wesela*. Elementy sielanki widoczne są również w twórczości Jana Ligionia, zwłaszcza w wierszu z Truskawca (Galicja, 1886) *List I. do mego ojca*: „Tak i mnie tutaj bierze tęsknota / Za ową stroną, gdzie luba chatka, / Moja ojczyzna i droga matka [...]”²⁰ W okresie Młodej Polski twórcy powielają wzorce romantyczne, bo podobna była sytuacja narodu: przed kolejnym zrywem niepodległościowym przed I wojną światową 1914 roku, w przededniu zrywu narodowego Ślązaków (1921).

W piśmiennictwie śląskim widoczne są motywy sienkiewiczowskie, np. powieść *Lubomira* Wiktora Lossa, wydaną w Królewskiej Hucie w 1903 roku, zainspirowało *Quo vadis* H. Sienkiewicza. Może z tego powodu Gustaw Morcinek miał oświadczyć: „Gdyby nie Sienkiewicz, Śląsk nie byłby polskim Śląskiem, lecz czeskim Śląskiem lub niemieckim Schlesien.”²¹ Publikacja Jacka Koraszewskiego — o wymownym tytule *Czym był Mickiewicz dla Śląska* — daje odpowiedź: „[...] nie było na Śląsku dziedziny życia społecznego i narodowego, w której by się nie zaznaczył wpływ Mickiewicza [...],

¹⁷ „Ziastun Górnośląski” 1868, nr 45, s. 349.

¹⁸ F. A. Marek: *Poemat o Górze Świętej Anny*. W: *Góra Chełmska. (Góra św. Anny — wspomnienia z roku 1875)*. Wyd. 3. Opole 1985, s. 148.

¹⁹ W. Ogrodziński: *Wstęp*. W: *Góra Chełmska...*, s. 139.

²⁰ *Śląscy pisarze ludowi...*, s. 224.

²¹ „Przegląd Oświatowy” 1933, nr 4, cyt. za: P. Barczyk: *Aktywność kulturalno-oświatowa polskich instytucji pozaszkolnych na Górnym Śląsku (1848—1939)*. Katowice 1992, s. 77.

twórczość Mickiewicza na Śląsku spełniła przede wszystkim rolę polityczną [...].”²²

Konstanty Prus, pisząc o stylu Józefa Lompy, zauważa: „Styl Lompy [...] jest na ogół prosty i jasny, miejscami bardzo dobitny, czasem lakoniczny i szorstki, ale niekiedy też chwiejny i niepewny, a w okresach dłuższych często zawily i niejasny. Nierzadko ma się wrażenie, jakoby Lompa uczył się języka i stylu przede wszystkim z książek Reja i Kochanowskiego [...]”²³ Tworcowianin ks. Emil Szramek na motto prymicyjne wybrał fragment psalmu 117 w tłumaczeniu Jana Kochanowskiego, a fakt ten — w ocenie Krystyny Heskowej-Kwaśniewicz — jest znamieny: „Tak więc swą kapłańską wędrówkę przez Śląsk zaczynał Szramek pod auspicjami Jana z Czarnolasu i ten wybór miał swoją wymowę [...]”²⁴

Pomiędzy twórczością Lompy a dorobkiem ks. Szramka, niby w specyficznym układzie ramowym, pojawią się utwory wielu górnośląskich twórców, którzy w swoim widzeniu świata coraz odważniej sięgają po wzorce już usankcjonowane w kulturze literackiej. Jednym z ostatnich w wyznaczonej cezurze czasu był Jaroń, prawnik spod Olesna, doktoryzujący się we Lwowie i dyskutujący tam o sprawach poezji z Janem Kasprowiczem, autor wydanego w tym mieście *Dramatu górnośląskiego — Wywłaszczenie*, który „tonów do swej młodzieńczej poezji zapożyczał od [...] Petrarki, Kochanowskiego, Goethego, Mickiewicza, Morsztyna”²⁵. W jego wcześniejszych wierszach szwajcarskich badacze dostrzegli wpływ Słowackiego i Asnyka. Poeta górnośląski czerpie ze wzorców ogólnopolskich pełnymi garściami: w akcie II komedii *Eleusis* wykorzystuje akcenty typowo młodopolskie, np. krytykę filistra powtarza za Przybyszewskim, Tetmajerem, Staffem: „Oj, filisterstwo, złotolśniący tłumie / Co na bogactwie twem budujesz cnotę [...]” Pielok z *Wywłaszczenia* to postać, która „godna jest stanąć obok Czepca z *Wesela*”, a w karczmie śpiewana jest pieśń „Galicyjoków” *Nasz sztandar wieje ponad trony*, lecz tuż obok widnieją mickiewiczowskie kurhany, w *Widzeniu* ks. Franciszka ksiądz błaga o „rząd dusz” i cytuje mistyczną liczbę 44. W *Konradzie Kędzierzawym* monolog Konrada w tarnowskiej puszczy przypomina *Wielką Impro-*

²² J. Koraszewski: *Czym był Mickiewicz dla Śląska w okresie walk o wyzwolenie społeczne i narodowe*. Stalinogród [Katowice] 1956; zob. też liczne prace J. Lyszczyzny, m.in. *Echa lektur Mickiewiczowskich w twórczości poetów śląskich XIX wieku*. W: *Obieg książki i prasy na Śląsku...* s. 33–42.

²³ K. Prus: *Józef Lompa. Jego życie i prace*. Bytom 1913, s. 133; cyt. za: A. Kowalska: *Piśmiennictwo popularnonaukowe na Górnym Śląsku w latach 1910–1922*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922...*, s. 133.

²⁴ K. Heskowa-Kwaśniewicz: *Ks. dr Emil Szramek. Życie i działalność (zarys)*. W: *Ksiądz dr Emil Szramek. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*. Katowice 1994, s. 10.

²⁵ A. Gładysz: *Jan Nikodem Jaroń*. [Katowice] 1961, s. 16; zob. też: W. Ogródnicki: *Dzieje piśmiennictwa...; Śląscy pisarze ludowi...*

wizacje: „Ja wierzę w lud. Poznałem jego serce, / Ten wielki ogień, co dotąd w iskierce / Spał przytłumiony. Stoję nad wulkanem: / Zatrząsnę nim, ...[...]. Jak heros pójdę z gór na wzór lawiny / I porwę z sobą cały lud niziny, / i w nim rozbudzę bohaterską duszę, / I tą potęgą nieprzyjaciół skruszę [...]”. Sonety i liryki patriotyczne pozwalają nam określić Jaronia także jako neoroman-tyka. Akcenty krakowskie czy obraz samego miasta Krakowa Jaroni przy-wołuje dość często — czasem w znaczeniu pejoratywnym jako satyrę na wady społeczeństwa galicyjskiego w *Eleusis*. W zbiorze natomiast *Z pamiętnika Górnioślązaka* wiersz *Spod Krakowa* rozpoczyna się swoistą inwokacją: „Cześć ci i sława, Krakowska kraino / Ty wiecznie młoda, wiecznie piękna pani [...]”.

W tekstach autorów późniejszych, między innymi o. Euzebiusza, czyli ks. Franciszka Statecznego, uderza maniera stylistyki *Próchna Berenta: Impresja z Wrocławia* (pierwodruk 1907) jest modernistycznym wizerunkiem miasta-molocha, „bezkształtnym kolosem” i „potwornym polipem, ssącym jej [ziemi] pierś”. Opisując „serce Wrocławia” — Rynek — autor jest łaskaw-szy: „[...] całość sprawia estetycznie miłe wrażenie, dalekie wszelako od nie-zrównanego i jedyne go na świecie wrażenia, jakie sprawia rynek krako-wski z Sukiennicami [...]”²⁶ Stateczny cytuje też liczne fragmenty „cud-nego wiersza [...] uderzającego następnie w jakieś przedistnienie [...] w cyzelo-wanych słowach” pt. *Białe labędzie* Bogusława Butrymowicza, dając tym samym dowód ważnej lektury „Życia” i wysoko wówczas ocenianych przez Przybyszewskiego tekstów, a także, oczywiście, swoich młodopolskich fascy-nacji.

W ogólnopolski obieg literacki wpiwały się również górnośląskie modli-tewniki, między innymi *Droga do nieba* ks. Ludwika Skowronka, wyda-wana kilkanaście razy w latach 1903—1914. „Książki nabożne” o takim samym tytule ukazywały się w XIX i na początku XX wieku bardzo często, np. w Wilnie (1852), Krakowie (1863, 1873), Poznaniu (1871, 1872), Wado-wicach (1883)²⁷, być może zatem autor, proboszcz bogucickiej parafii św. Szczepana, wybierając tytuł, świadomie nawiązywał do tradycji. Fakt ów potwierdza analiza językowa tekstu, w którym bardzo rzadko występują formy gwarowe (klachy, kamrat, smyk), całość „napisana jest piękną, prostą polszczyzną, nieco archaiczną, co niewątpliwie związane jest z podniosłym stylem tekstów religijnych, a także z szesnasto- i osiemnastowiecznymi wzor-cami polszczyzny”²⁸, a wśród zamieszczonych w nim tekstów pojawiły się

²⁶ F. Stateczny [o. Euzebiusz]: *Z wieży Liebicha*. W: *Młoda Polska na Śląsku. 1898—1922. Antologia*. Wstęp A. Gładysz. Wrocław 1969, s. 31 i n.

²⁷ K. Worbs: „Droga do nieba” ks. Ludwika Skowronka — modlitewnik powstały w Bogu-cicach. W: *Parafia bogucicka...*, s. 155.

²⁸ Ibidem, s. 159.

ogólnopolskie, trafiające niekiedy na pruskie spisy pieśni zakazanych, np. *Serdeczna Matko*²⁹.

Szczególnym kodem komunikowania literackiego na Górnym Śląsku była również polska pieśń patriotyczna — bojowe pobudki, chorały, dumki i krakowiaki, znane i śpiewane w całej Polsce. Wśród wielu tekstów, często z melodią o właściwościach „podburzających” — według pruskiej cenzury — śpiewanych dużo wcześniej aniżeli trafiły do kilkakrotnie wydawanego śpiewnika Józefa Gallusa³⁰, były również wiersze autorów krakowskich: Edmunda Wasilewskiego *Na Wawel, na Wawel*, Gustawa Ehrenberga *Hej! Tam w karczmie za stołem*, Stefana Buszczyńskiego oraz Władysława Ludwika Anczyca³¹, a także twórców związanych przez pewien czas z Krakowem: Wincentego Pola czy Juliana Macieja Goslara. Najczęściej na indeks pieśni zakazanych trafiały utwory Wincentego Pola, zwłaszcza jego *Mazur*, pomimo zmian wersu „Piękna nasza Polska cała” na „ziemia cała” oraz modyfikacji zwrotki o „zniemczających Odrakach” (na „zdziczałych”). Podobnie znany był również i śpiewany jako apel na narodową pielgrzymkę do Krakowa krakowiak *Na Wawel, na Wawel* Edmunda Wasilewskiego z muzyką Stanisława Moniuszki. Z licznych utworów twórców lwowskich najpopularniejszy od lat osiemdziesiątych XIX wieku stał się, zakazany na Górnym Śląsku w 1912 roku, polonez *Śpiew do wolności* („*Serce nie sługa*”), pochodzący z opery *Zabobon, czyli Krakowiacy i Górale* Jana Nepomucena Kamińskiego, twórcy wielu komediooper oraz piosenek. Pieśni patriotyczne i rewolucyjne, między innymi autorów krakowskich, spełniły ważne zadanie: „[...] pieśni legionowe, pieśni powstania listopadowego i styczniowego, które stanowiły już właściwie pieśni historyczne, na gruncie śląskim były przyjmowane jako teksty jak najbardziej współczesne, aktualne i mobilizujące [...], pieśń powstańców listopadowych i styczniowych w jakimś stopniu wychowała i doprowadziła społeczeństwo śląskie do powstań śląskich [...]”³² Badania mentalności społeczeństwa śląskiego w kontekście wpływu pieśni narodowych zagrzewających do walki o zachowanie polskości potwierdziłyby przypuszczalnie owo spostrzeżenie J. Kucianki.

W kształtowaniu się polskiego historyzmu na Śląsku duży udział miał Józef Lompa i jego *Pielgrzym w Lubopolu*. Oprócz dzieł Lompy znaczącą rolę odegrały zwłaszcza licznie kolportowane wówczas wydawnictwa wielkopolskie, lwowskie oraz krakowskie; późniejsze *Dzieje Śląska* Wiktora Lossa, wydane w Bytomiu w 1892 roku, czy Feliksa Konecznego są spóźnioną próbą

²⁹ J. Kucianka: *Pieśni zakazane na Górnym Śląsku w latach 1893—1912*. Katowice 1965, s. 174, 180.

³⁰ J. Gallus: *Pieśni polskie używane na Górnym Śląsku*. Bytom 1890 1892, 1893 1897, 1905, 1910.

³¹ J. Kucianka: *Pieśni zakazane...*, s. 145, 149 150, 153.

³² Ibidem, s. 173.

rejestracji wydarzeń na Śląsku pruskim w historiografii rodzimej. Nie można nie wspomnieć o rozległej historiografii niemieckiej. Rozważania na temat wkładu polskich i niemieckich historyków są jednak nieostre, gdyż niewłaściwe jest wprowadzanie kryterium językowego — Polacy pisali swe dzieła naukowe również w wersji niemieckiej i dopiero fakt włączenia Górnego Śląska do Polski w 1922 roku zmusił historyków do samookreślenia narodowego: znanym przykładem mogą być zmiany nazwisk twórców śląskich: Knosala (Knosalla), Koziołek (wcześniej Kosellek), Szramek (wcześniej Schramek)³³. Pierwszą historię Śląska po polsku napisał Józef Lompa, autor *Krótkiego wyobrażenia historii Szląska dla szkół elementarnych* (1821), historykiem był także radzionkowski proboszcz Józef Knosala (Knosalla), inicjatorem popularyzowania nazewnictwa śląskiego natomiast autor *Szkiców z ziemi i historii Prus Królewskich* (1886) ks. Konstanty Damrot. Pojawiają się również liczne gawędy oraz szkice historyczne nawiązujące do przeszłości ziemi śląskiej, między innymi Juliusza Ligonja, Emanuela Imieli oraz wielu księży (J. Kudery, E. Szramka, K. Myśliwca), rejestrujących dzieje swoich parafii i historię „osobistej, lokalnej ojczyzny”³⁴. Ksiądz Jan Chrzęszcz, pyskowicki proboszcz, założył natomiast Górnośląskie Towarzystwo Historyczne w 1904 roku (Oberschlesischer Geschichtsverein), rok później Górnośląskie Towarzystwo Muzealne (Oberschlesischer Museumsverein) oraz regionalne muzeum w Gliwicach³⁵. Naukowa historia regionalna, zgodnie z periodyzacją M. Dyby, pojawia się stosunkowo późno (1929—1939) i wynika z nawiązania współpracy z ośrodkiem krakowskim. Według Władysława Zielińskiego „śląskie zainteresowania krakowskiego ośrodka naukowego dały impuls do rozwoju śląskiej historii”; przyjął on, iż 14 maja 1927 roku została nawiązana współpraca naukowa wojewody śląskiego z rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego L. P. Marchlewskim³⁶. Wcześniej tworzona była historia dla ludu, natomiast naukowe rozważania o historii Śląska jako ziem pruskich prowadzili bardzo intensywnie Niemcy, opierając się na bogatej dokumentacji zgromadzonej w licznych muzeach, zasobach towarzystw naukowych oraz doskonale zorganizowanych i uporządkowanych (czasy Kaisiga) zbiorach bibliotecznych. W tym samym czasie dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie narzekał, iż ma niewiele dowodów na polskość tej ziemi.

Badania nad tematyką historyczną w publikacjach śląskich lat 1900—1922 prowadzi między innymi M. Pawłowiczowa, udowadniając, iż zwłaszcza

³³ M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*. Katowice 1993, s. 13.

³⁴ Ibidem, s. 19.

³⁵ Ibidem, zob. też: B. Woźniczka-Paruzel: *Wokół zagadnień recepcji „dziejów ojczyśnych dla ludu” (1818–1863)*. W: *Studia o księżce*. T. 16. Wrocław 1986, s. 169–188, oraz J. Maternicki: *Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice*. Warszawa 1979.

³⁶ M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego...*, s. 93.

elementy historyczne w drukach regionalnych świadczyć mogą o związkach z innymi ziemiami polskimi. Sam fakt określenia początkowej daty dla okresu Młodej Polski na Śląsku jest różny u badaczy: J. Kucianka przyjmuje datę 1890, co postrzega się jako zabieg integrujący periodyzację literatury polskiej i śląskiej; A. Gładysz natomiast — rok 1898, czyli rok wydania *Zaklętych rycerzy* J. Sołtysa w bytomskim czasopiśmie „Światło”, ze względu na widoczny styl młodopolski; W. Ogrodziński zaś — rok 1902, czyli datę założenia „Górnoślązaka”. W gazecie tej znajdujemy *Kopciuszka...* Statecznego, debiut Jana Nikodema Jaronia *Przyroda w jesieni* (później *Smutek*) z 30 września tego roku, *Sejmik w Jassach* Jana Kupca, z widocznym wpływem prac Waleriana Kalinki, a z dialogami i bohaterami wzorowanymi na utworach Wyspiańskiego. W sztuce Jaronia *Ondraszek*, wydanej dla teatrów amatorskich, widać natomiast wpływ utworów Słowackiego — postać Baby Leśnej przypomina Goplanę z *Balladyny*³⁷. M. Pawłowiczowa analizuje symbolikę obecną w górnośląskich utworach literackich, np. częsty symbol orła, poczynając od utworów Jana Kupca (1877), aż do pieśni Jaronia *Sfrunął na Śląsk Orzeł Biały*, śpiewanej na melodię *Warszawianki*, ale także motyw husarza czy śpiącego wojska. Przełom XIX i XX wieku zamyka okres literatury dla ludu w dawnym znaczeniu. Przywołany już utwór ks. E. Statecznego (pseud. Staropolanin) — alegoria polityczna *Kopciuszek śląski* — pozwala natomiast na interpretację symboliczną, obrazującą istniejące w mentalności Górnoślązaków pewne kody o charakterze uniwersalnym: prawy adwokat przyjmuje nazwisko Krakowski (prawy, zgodny z prawem, pokojowy), wyzwolicielem jest Staś Wolny³⁸. Pseudonim Statecznego — Staropolanin — stanowi także czytelne odniesienie do wspólnego dziedzictwa kulturowego, podobnie jak pomysł ks. Karola Myśliwca (pseud. Jan Pakuła) stosowania dla Śląska nazwy „Staropolska”³⁹.

Fascynację historią i historyzmem można dostrzec również w rozwijającej się biografistyce śląskiej, zwłaszcza autorstwa Konstantego Prusa, np. w jego rozprawkach historycznych *Świętobliwa księżniczka Ofka* [...] (Bytom 1910), *Józef Lompa, jego życie i prace. Na 50 rocznicę zgonu jego napisał* [...] (Bytom 1913), *O pierwszych polskich drukarzach i wydawcach na Śląsku Górnym to i owo* (Mikołów 1920); Jana Kudery: *Dziennikarstwo polskie na Śląsku. Zarys historyczny* (Bytom 1912), *Juliusz Ligoń. Jego życie i zasługi względem Górnego Śląska* (Opole 1918), *Obrazy Ślązaków wspomnienia godnych* (Mikołów 1920);

³⁷ M. Pawłowiczowa: *Tematyka historyczna w publikacjach śląskich z lat 1900–1922*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922...*, s. 122.

³⁸ J. Glensk: *Represje wobec książek wydawanych przez polskie wydawnictwa prasowe na Śląsku (w okresie niewoli narodowej)*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922...*, s. 77–80.

³⁹ M. Pater: *Myśliwiec Karol*. W: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*. Red. M. Pater. Katowice 1996, s. 289–290.

„Ludomira” — Emila Szramka, szczególnie w jego publikacjach na temat twórczości księży N. Bonczyka i K. Damrota oraz źródeł do historii Śląska „Fontes”. Badacze mentalności górnośląskiej, w tym wyborów czytelniczych śląskich odbiorców, niejednokrotnie podkreślają, iż kształtowaniu ich świadomości służyły różnorodne dzieła o tematyce historycznej: powiastki, liryki patriotyczne, adaptowane powieści uznanych twórców, często ukazujące się w prasie w odcinkach, czy zbeletryzowane anegdoty historyczne⁴⁰.

„»Ślązak długo nieprzytomny w swoim kraju« (słowa J. Lompy) wkraczał doń — jeśli o literaturę chodzi — pod sztandarami Młodej Polski”⁴¹, wcześniej jednak odwzorowywano i wykorzystywano subkody literackie, konwencje i motywy obecne w literaturze ogólnopolskiej, przyswajając je dla czytelnika górnośląskiego. Uczestnictwo w literaturze i kulturze polskiej Górnoślązaków, być może aż do fazy Młodej Polski było równoznaczne z czerpaniem z niej; w warunkach sprzyjających natomiast i twórcy, i górnośląska publiczność czytająca okazała się przygotowana do współtworzenia kultury narodowej, równorzędnie uczestnicząc w szeroko pojmowanej kulturze literackiej (biografistyka, literatura regionalna, rozprawy filozoficzne i społeczne, m.in. ks. E. Szramka *Śląsk jako problem socjologiczny*), teatrze, muzyce, polityce wreszcie (działalność Wojciecha Korfantego, Michała Grażyńskiego). Podstawowymi kryteriami wyborów czytelniczych były: tematyka utworów — najczęściej preferowano treści historyczne — oraz język dzieła — język ojczysty, polski. Literatura na Śląsku miała odgrywać rolę nie tylko artystyczną, ale również edukacyjną i patriotyczną. Zgodzić się wypada z Władysławem Wężykiem, iż w ciągu XIX wieku „w Polsce piszą, na Śląsku czytają”, lecz nie można zgodzić się z przytoczoną we wstępie opinią Tadeusza Kijonki, gdyż od początku wieku XX Śląsk, śląskość i twórcy tego regionu współtworzą obraz literatury polskiej.

⁴⁰ E. Malinowska: *W dialogu z czytelnikiem...*, s. 57.

⁴¹ A. Gładysz: *Młoda Polska na Śląsku. Śląski fin de siècle*. W: *Młoda Polska na Śląsku. 1898—1922...*, s. XXVIII.

Анна Токарска

КОДЫ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ СИМВОЛЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБЩЕНИЯ В ВЕРХНЕЙ СИЛЕЗИИ ПЕРЕЛОМА XIX И XX ВЕКОВ

Резюме

Настоящая статья представляет собой попытку анализа кодов культурного общения, существующих в польской литературе периода национального порабощения. Компаративные исследования касаются конвенции и литературных сюжетов, присутствующих в письменности силезских творцов, в том числе возлюбленных ими литературных жанров — притчей, патриотичных стихов и песен, беллетристических исторических анекдотов, романов с продолжением, а также присутствующих в них символов (орла, гусара, спящего войска), функционирующих в общепольском литературном обращении. Литературные конвенции передались многими верхнесилезскими литераторами, такими как: Я. Мигель, Я. Купец, Ю. Лигонь, священники: Н. Бончик, Э. Шрамек, Я. Н. Яронь, Ф. Статечный, Л. Скворонек. Популяризация польской книги, издаваемой прежде всего в Кракове, велась очень усиленно на страницах верхнесилезской печати, что и позволило включить Силезию в общепольское литературное обращение.

Anna Tokarska

NATIONAL CODES AND SYMBOLS IN LITERARY COMMUNICATION IN UPPER SILESIA AT THE BREAK OF 19th AND 20th CENTURIES

Summary

The paper is an attempt at an analysis of cultural communication codes which existed in Polish literature of the period of the partitions. The comparative research concentrates on the conventions and literary motives present in the texts of Silesian writers, on the forms of their preference — tales, patriotic poems and songs, fictionalized historical anecdotes, serial novels, as well as on the symbols figuring in them (eagle, knight, sleeping soldiers) and functioning within the literary circulation across Poland. Literary conventions were projected by numerous Upper-Silesian writers, e.g. J. Mehl, J. Kupiec, J. Ligoń, priests: N. Bonczyk, E. Szramek, J. N. Jaroń, F. Stateczny, L. Skowronek. The promotion of Polish books, published mainly in Cracow, was intensive in Silesian periodicals, which allowed for the inclusion of Silesia into the Polish literary circulation.